

A „köztársasági oldal” a spanyol polgárháborúban

Forradalom vagy antifasizmus?

A spanyol polgárháborút az elmúlt nyolcvan évben számtalan történeti munka boncolgatta. Az egyik kiemelt területet a „köztársasági oldalnak”¹ nevezett csoportosulás elemzése alkotta.

A „köztársasági oldal” több szerveződésből tevődött össze, amelyeket a közös cél mellett belső ellentétek sora osztott meg. A törésvonalak közül 1936-ban egyértelműen a „háború vagy forradalom” dilemmája tűnt a legsúlyosabbnak. 1936 júliusa nemcsak *fasiszta–antifasiszta polgárháború*, hanem *társadalmi forradalom* kirobbanását is jelentette. Az „előbb a háború, azután a forradalom” elve – vagyis a forradalom „visszafogása” a „közös cél” érdekében – a látszat ellenére legalább annyira megkérdőjelezhető volt, mint az általa bírált „radikális” forradalmiság. Az előbbi felismerte ugyan az erők összpontosításának szükségességét, azonban azt az események által – legalábbis jelentős részben – meghaladott fasiszta–antifasiszta törésvonal alapján törekedett megvalósítani: Utóbbi, felismerve a társadalmi forradalom jelenségét, az osztályok közötti hasadást tekintette döntőnek, ám a gyakorlatban tehetetlennek bizonyult. A Köztársaság ellen lázadó jobboldal – csakúgy, mint a Nyugat – ugyancsak felismerte a konfliktus osztályjellegét, ellenben gyakorlatát is képes volt ehhez igazítani.

A három perspektíva küzdelmének eredményét a nemzetközi politika is döntő módon befolyásolta. Itt szükséges fölmutatni még egy szempontot. A „kommunizmus egyenlő náciizmus” tézise alapján, könnyen el lehet jutni ahhoz a véleményhez – és a revizionista történetírás el is jutott ide –, hogy nem is a spanyolok, hanem a Sztálin által támogatott „vörösök” és a Hitler által támogatott „fasiszták” konfliktusáról volt szó. Az előbbieket illetően, már a fenti bekezdésből látható, hogy a „köztársasági oldalra” ez a tézis eleve csupán részben lehet igaz. Ehhez még azt is tegyük hozzá, hogy a Szovjetunió és Spanyolország Kommunista Pártja nem a radikális társadalmi forradalom koncepcióját képviselte, *sőt...*

A népfront a kapitalizmus válságperiódusa után jelent meg. Az 1929-es világválság a kapitalizmus két szakasza közötti átmenetet jelentette, amikor a világ kapitalista országai a „klasszikus” monopolkapitalizmustól az állammonopolista kapitalizmus felé fordultak, amit demokratikus vagy diktatórikus úton az állam erősödő intervenciója jellemzett. A válságra adott válasz az adott ország megelőző társadalmi-gazdasági formájához kapcsolódott. Az Egyesült Államokban ez a *New Deal* volt, máshol a fasizmus, Latin-Amerikában az importhelyettesítő iparosítás, illetve a világválsággal párhuzamosan, a Szovjetunióban ekkor zajlott le a teljes kollektivizálás is.

A válság előtt Spanyolország rendkívül elmaradott, nagyjából agrár-, illetve ásványkincs-exportra épülő ország volt, ahol a lakosság többsége az elmaradott, részben még prekapitalista mezőgazdaságban dolgozott; röviden félperifériaként jellemezhetjük. Az ipar gyenge és erősen kisipari jellegű, a modernebb nagyipar pedig sokszor külföldi kézben volt. A centrum (azaz főként Nyugat-Európa) az egyenlőtlen cserén keresztül elvonta a földbirtokostól az érték-többlet jelentős részét, akik ezt szükségképpen csak a munkaerő árának lenyomásával tudták kompenzálni – azaz nem korszerűsítéssel, hanem a munkabérek csökkentésével tettek szert profitra. Ez azonban gyengítette a belső piacot, továbbá az olcsó munkaerő és a földbőség technikai fejlődést sem követelt, ami tovább korlátozta az iparosodás lehetőségeit. Ugyanakkor a latifundium nélkülözhetetlen is volt: a spanyol gazdaság csak annak termékeivel tudta importját fedezni. A latifundium továbbélése az agrár-exportőr félperiférián tehát nem egyszerűen „rendellenesség” vagy „feudális maradványt” jelentett, hanem a gazdaság szerves kiegészítője volt.²

A gyenge ipar összefonódott a latifundiummal, aminek alárendelt elemét alkotta. Az ipar lassú erősödése azonban a XIX. század folyamán, a modernebb *ipari burzsoázia* felemelkedését eredményezte, aminek azután az első világháború adott nagy lökést. A semleges Spanyolország mindkét hadviselő oldal beszállítójává vált, s ez a latifundium számára is előnnyel járt; igazi nyertese azonban a spanyol ipar volt, ami megingatta a hagyományos elit belső erőviszonyait. A politikai rendszert mint a régi, nagybirtokos oligarchia politikai uralmát biztosító struktúrát írhatjuk le; vagyis a politikai és a gazdasági hatalom részleges aszinkronitásba került egymással. Ezt tovább súlyosbította, hogy az ipar döntően a nemzetiségi – katalán és baszk – területeken összpontosult. Az ipar fellendülése a munkásmozgalom megerősödésével járt, amely a háborús konjunktúra befejeződését követő válság során már önálló, aktív erőként lépett fel.³

Az 1929-es válság során az agrár-exportőr országok termékeinek ára lezuhant, ezért az import ellehetetlenült, ami az ipart is válságát

okozta. A számára eleve gyenge belső piac éppen akkor szűkült még jobban össze, amikor bővülnie kellett volna. A spanyol vidéken megjelent a tömeges éhezés. A lakosság növekedése (1931 és 1938 között 2,3 millió fő) és az aszályos évek tovább fokozták a nehézségeket.⁴

1931 és 1936 között az uralkodó osztály két frakciója állt az ország élén: 1931-től 1933-ig egy liberális-baloldali, 1933-tól 1936-ig pedig egy konzervatív-jobboldali kormányzat. Ilyenformán Spanyolországban két fejlődési út küzdött egymással a kapitalizmuson belül. A kettő közötti különbség felvázolása közelebb visz minket a „köztársasági oldal” megértéséhez.

A polgári liberálisok az angolszász–francia mintában, tehát a centrumországok demokratikus modelljében gondolkodtak, s szövetségesük a két nagy munkásmozgalmi áramlat egyike, a PSOE (*Partido Socialista Obrero de España* – Spanyolországi Szocialista Munkáspárt) volt. A későbbi Népfront két társadalmi csoportja – a liberális burzsoázia és a munkásosztály – tehát már 1931-ben egymásra talált. Ugyanakkor az ellentét is megjelent: a liberális demokrácia reformjai a munkásosztály jelentős hányada számára egyszerűen keveseknek bizonyultak: e szárnyat ekkor az anarchoszindikalista CNT (*Confederación Nacional del Trabajo* – Nemzeti Munkakonföderáció) képviselte.

A baloldali burzsoázia a krízis megoldását és az új típusú, kapitalista felhalmozást a „régii elit” rovására kívánta végrehajtani. A belső piac kitágításához a tömegek egy részét földosztáson és béremelésen keresztül kívánta fogyasztóvá tenni – így természetes szövetségesként támaszkodhatott a munkásosztályra és a népi rétegekre. 1931 és 1933 között az Azaña-kormány legfontosabb intézkedései között szerepelt a földreformtörvény, illetve az egyházellenes törvénykezés. Ide sorolhatók továbbá az oktatás és családi jogok demokratizálására irányuló intézkedések, valamint a hadsereg szerkezetváltásáról, a béremelésről intézkedő és más szociális jellegű törvények (lakbércsökkentés stb.), illetve a katalán autonómia törvény is.⁵

A latifundium a munkaerőt mélyen valós érteke alatt tudta megvenni, gyakran természetben fizetve ki. Ezáltal szűkítette a városi burzsoázia számára létfontosságú belső piacot. A nagybirtok emiatt nemcsak az agrárproletár, hanem a városi kisiparos és kiskereskedő számára is terhet jelentett. Az állam segítségével történő felszámolása tehát az eleve gyenge burzsoá rétegek számára, amelyek a válság hatására kénytelenek voltak a belső piac felé fordulni, immár létkérdéssé vált.

Az egyház Spanyolországban óriási gazdasági hatalom maradt: egyes források az egyházi tulajdont a korszakban a nemzeti vagyon egyharmadára becsülik. Javainak kisajátítása, és/vagy piaci forgalomba bocsátása a válság miatt szintén vonzó perspektívának látszott. A köztársaság, a jezsuita rend mellett, eredetileg valamennyi szerzetesrend vagyonának elkobzását tervezte; ebből végül csak a gazdasági tevékenységtől való eltiltásuk valósult meg. A „hagyományos”, függő

kapitalizmus nem követelt képzett munkaerőt, s így az egyház kezében lévő oktatás korlátozása, ami modernizáció nélkülözhetetlen előfeltétele volt, szintén az egyházzal szembeni harc fontos tétjévé vált.⁶

A katalán és a baszk autonómia kérdése ugyancsak kiéleződött, mivel túl a nemzetiségi szempontokon, e két terület volt a legfejlettebb kapitalista régió Spanyolországban. A baszk és főleg a katalán burzsoázia számára a válság nyomán különösen terheessé vált a kasztíliai nagybirtokosok politikai ellenőrzése, amely nem agrár–ipari, hanem centrum–periféria-ellentétet jelentett. A hadseregnek mint a régi uralkodó osztály támaszának kiemelt jelentősége volt. A fegyveres erők a spanyol történelem fordulópontjain több alkalommal is a mérleg nyelvének szerepét töltötték be. Megnyerésük, illetve semlegesítésük emiatt nagy jelentőséggel bírt.

A felsorolt kérdésekben a polgári rétegek joggal számíthattak a munkásosztály támogatására. A szociális reformok ügye azonban – az említettekén túl, a sztrájkjog vagy a nyolcórás munkanap bevezetése – együttműködésük érzékeny pontjává vált.

Egyrészt, a spanyol kapitalizmus túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy kielégítthesse a munkásosztály követeléseit. Azaz itt nem lehetett valamiféle „New Deal” napirendre tűzni – ez a tényező már az 1920-as években, Primo de Rivera rendszerének bukásában is közrejátszott. Efféle lehetőség csak a régi elit rovására volt elképzelhető. Ez utóbbi megsemmisítése azonban az egész függő kapitalizmus megingásához vezetett volna, ami megmagyarázza a republikánusok tétovaságát. Így viszont a munkásmozgalommal kötött érdekszövetségük is törekeny maradt. A rendszer számára – a liberálisok modernizálási törekvésének kudarca esetén –, a munkásmozgalom visszaszorítása, a munkásmozgalom számára pedig a reformokra képtelennek bizonyuló kapitalizmus meghaladása maradt az egyetlen járható út.

Másrészt, a spanyol munkásmozgalom szervezetei a korabeli Európában erőseknek és radikálisaknak számítottak, „balról” fenyegették a polgári liberális modellt. A nekik tett polgári engedmények tehát nem mozgósításukra szolgáltak – ami az ország különböző területein nagyon eltérő mértékben ugyan, de már eleve adott volt –, hanem visszafogásukra és felhasználásukra. A korszakban két áramlat volt döntő jelentőségű: az egyik a PSOE, szakszervezeti szövetségével, az UGT-vel (*Unión General de los Trabajadores* – Általános Munkásszövetség), a másik az anarchoszindikalista CNT volt. Az előbbi együttműködött a baloldali kormánnyal, az utóbbi viszont szemben állt vele. A kommunista párt (PCE) jelentősége ekkor még elhanyagolható volt.⁷

Vagyis az uralkodó osztályon belüli alternatíván – a „régí”, latifundiumon alapuló és az „új”, modernizáló csoportosuláson – kívül jelen volt egy harmadik lehetőség is: a forradalmi-antikapitalista átalakulás útja. Az 1931 és 1933 közötti szövetség a munkásmozgalom „alären-

delődését” jelentette a liberális burzsoázia céljainak. Ez már eleve felvetette egy jövőbeli szakítás lehetőségét, ugyanis a közös ellenfél legyőzésén túl homlokegyenest eltérő végcélokat tűztek ki. A kormány két tűz közé került: mivel a gyenge spanyol kapitalizmus képtelen volt arra, hogy a rendszeren belül kielégítse a tömegek követeléseit, ezért ez utóbbiak a harcot a tulajdonviszonyok területére helyezték át. A gazdasági hatalmat lényegében továbbra is a kezében tartó jobboldali elit a Köztársaságot növekvő gyanakvással szemlélte, s annak reformjait „kommunizmusként” bélyegezte meg.

Az Azaña-kormány bukása 1933-ban a szövetségi rendszer ennek a szerkezeti gyengeségével magyarázható, ami később a Népfront 1939-es vereségéhez is hozzájárult. Az 1933-as választások elvesztésében szerepet játszott, hogy a koalíció pártjai külön indultak – ami a spanyol választási rendszer miatt számukra kedvezőtlennek bizonyult –, illetve az is, hogy a kiábrándult anarchista tömegek nem mentek el szavazni.

Az 1933-ban hatalomra került jobboldali kormány nem a modernizációban, hanem a kizsákmányolás addigi formájának fokozásában, a munkásosztály és a népi rétegek rovására kereste a kibontakozást. A Marx által elemzett, XIX. századi, angol gabonatörvények érdekes újrakiadását is megfigyelhetjük: a republikánus kormány engedélyezte az olcsó argentin gabona behozatalát, míg utóda azonnal védővámat állított fel. 1933 és 1936 között a jobboldali burzsoá kormány összességében az 1931–1933 között végrehajtott reformok „megfordítására” törekedett, elsősorban a mezőgazdaságban. Politikai téren az agrárproletárok fő szervezetét, az UGT legradikálisabb szárnyát, a mezőgazdasági dolgozókat tömörítő FNTT-t (*Federación Nacional de Trabajadores de la Tierra*) igyekezett szétzúzni. Uralma alatt a szembenálló erők polarizálódását lehet megfigyelni. Az anarchoszindikalista CNT/FAI – az utóbbi radikális CNT-tagok által alkotott szervezet volt (*Federación Anarquista Ibérica*, Ibériai Anarchista Föderáció) – szervezetében már 1933-at megelőzőn a radikálisok vették át az irányítást, kiszorítva a vezetésből a baloldali kormánnyal szemben „türelmesebb” vezetést. A PSOE-n belül a Largo Caballero vezette balszárny került vezető pozícióba, a jobboldalon pedig a szélsőjobb nemzetközi előretörésének hullámán feltűnt a *Falange*. A baloldal 1934-es – kíméletlenül levert – felkelése már a polgárháború első felvonását jelentette.⁸

Az 1934. októberi, asztúriai felkelés kudarcának egyik oka a széttagoeltság volt. A Népfront utóbb az 1933-ban szétesett koalíció újraéledését jelentette, így – a Spanyolországi Kommunista Párt aktivizálódása ellenére – nem köthető pusztán a Komintern VII. Kongresszusához.⁹

A jobboldali kísérlet 1936 februárjáig tartott, amikor a baloldali pártok választási szövetsége, a *Népfrent* nyerte meg a választást.¹⁰ A növekvő polarizálódást jelezte, hogy ezúttal az anarchisták is eltekintettek a választások bojkottjától, ami a győzelem talán döntő oka volt.¹¹ A spanyolországi demokratikus kapitalizmus elmaradottsága és válsága *demokratikus* kapitalista eszközökkel egyre kezelhetetlenebbé vált. Noha a népfrentkormány reformjai gyökeres változásokat jelentettek a spanyol társadalom számára – ezek között a földosztás megvalósítása volt a legfontosabb –, ami a „régii elit” számára túl soknak, az a népi tömegek számára túl kevésnek, lassúsága pedig radikalizáló erejűnek bizonyult. A belső ellentétek szélesedésével a demokratikus intézményrendszer aprólékos érdekegyeztetésen alapuló mechanizmusa fokozatosan működésképtelenné vált. Mivel a reformok lendületet adtak az általuk éppen hogy megfékezni kívánt radikális baloldalnak, a jobboldal gyanúja, hogy a Népfrent polgári demokráciája a „forradalom előőrsévé” válik, valós folyamatok érzékelésén alapult; az a föltételezése ellenben, hogy mindez egyfajta „bolsevizálási mesterterv” lenne, ugyanezen folyamatok teljes félreértése jelentette. A Népfrent győzelme tehát, szándéka ellenére, a forradalom felé mutató folyamatok felerősödéséhez vezetett. 1936 februárja és júliusa között a társadalmi harc további éleződését figyelhetjük meg.¹²

A háború kitörésével, a fasiszta–antifasiszta harc mellett a szociális forradalom és az ellenforradalom harca is kezdetét vette. Már július előtt három erópólus alakult ki: 1. az *ellenforradalmi*, amelyet Franco és a lázadók képviseltek; 2. a legitím, a *mérsékelt reformer* köztársasági kormány mellett álló csoport – ide tartoztak a republikánus pártok (beleértve a baszk és katalán pártokat is), a PSOE jelentős része, illetve a PCE is; 3. harmadikként, komoly történelmi múlttal pedig egy a polgári demokrácián túlmutató erő, amelyet a korszakban az anarchista szervezetek, a kvázi „trockista” POUM (*Partido Obrero de Unificación Marxista* – Marxista Újraegyesítés Munkáspártja), illetve a PSOE balszárnya vallott magáénak. E kvázi „forradalmi” csoportosulások esetében azonban fontos a vezetőség és a tagság megkülönböztetése, mivel az előbbi inkább hajlott a „mérsékelt” köztársaságiakkal való kompromisszumra, amit a tagság elképzeléseinek tisztázatlansága tett lehetővé. Döntő momentumnak tekinthető a Giral-kormány döntése, amely lehetővé tette a szakszervezetek és más munkásmozgalmi szerveződések felfegyverzését. A fegyveres hatalom így a köztársasági oldalon a polgári államéból a radikálisok kezébe került.¹³

A július utáni helyzet – a föld és gyárfoglalások, az autonóm prolektárhatalom – *tüllépní* látszott a Népfrent koncepcióján, ám konkrét, világos elképzelések nélkül. A szétesett polgári államhatalom mellett megjelentek a radikalizálódott tömegek által megteremtett forradalmi

szerveződések, amelyek – elvileg – a faszizmus elleni harcot és a polgári köztársaság védelmét szolgálták, de a gyakorlatban sokszor „túlmutattak” rajtuk. Ezek a munkásosztály önszerveződési formái voltak egy forradalmi szituációban, de képtelenek bizonyultak összehangolt és centralizált működésre. Ennek fontos oka, hogy ezek a bizottságok különböző politikai pártok és szakszervezetek delegáltjaiból álltak. E függés akadályozta meg, hogy a bizottságok kooperáljanak egymással, ami az általuk teremtett milíciarendszer legfőbb fogyatékoságát – a centralizáció hiányát – is megmagyarázza. A gyakorlatban nem a kapitalizmus meghaladását, hanem egyfajta „szindikalista kapitalizmust” képviseltek. A földosztást, a katalóniai ipari kollektivizálást ugyanakkor a Népfront is jóváhagyta; nőttek a bérek, csökkent a lakbér stb.¹⁴

Ami a forradalmi folyamat mélységét illeti, a köztársasági Spanyolországot két jól elkülöníthető részre oszthatjuk. Az elsőbe a központi területet sorolhatjuk: ide tartozott Madrid, Új-Kasztília, Extremadura és La Mancha tartomány. Itt a forradalmi átalakulás kevésbé volt mély: forradalmi bizottságok ugyan itt is megalakultak, de a tényleges hatalom nagy része a hagyományos államapparátus kezében maradt, másrészt a társadalmi-gazdasági változások (elsősorban a kollektivizálás) sem váltak igazán jelentőssé. A második csoportba Katalónia, Aragónia és Andalúzia tartozott. Itt a vezetés a spontán módon létrejött népi szervek kezébe került (természetesen nemcsak az anarchistákéba), és a társadalmi gazdasági átalakulás is mélyebb volt; ez utóbbiban szerepet játszott az agrárkollektívizmus történelmi hagyománya is, ami döntő mértékben hatott a tömegek gondolkodására.¹⁵

Az 1936 júliusa utáni helyzettel kapcsolatban a „kettős hatalom” kifejezés annyiban feltétlenül túlzás, hogy az említett szerveződések nem váltak egységes szervezetté; inkább a régi államapparátus szétesése folytán tehettek szert fontos szerepre. A két stratégia a „háború versus forradalom” dilemmában manifesztálódott, amely már július 19-én megjelent a szakszervezetek és a munkásmozgalom felfegyverzésének sürgetésének/halogatásának dilemmájában.¹⁶

A Népfronton „tüllépní” törekvő oldal maga is heterogén volt; a CNT/FAI eleve többféle áramlatot képviselt, s a POUM szintén. Azonban ezen az oldalon is fel lehet vázolni egy szilárd eszmei vázát, amelyet a Népfront és azon belül a PCE gondolatrendszerének kritikájaként lehet megvilágítani.

A szervezettségénél fogva egyre jelentősebbé váló PCE (Spanyolország Kommunista Pártja) koherens – bár vitatható – magyarázatot és megoldást kínált. A Népfront antifaszizmusát olyan „első szakaszként”, fogták fel, amely a faszizmus legyőzése mellett a polgári forradalom feladatait is elvégzi; a „második szakasz”, a kapitalizmus meghaladása pedig „kitolódott” a jövőbe.

Az események menete azonban nem felelt meg ennek a modellnek. A PCE faszizmus–antifaszizmus törésvonalban gondolkodott, amikor

az események ezt már meghaladták: megjelent a kapitalizmus–forradalom ellentét. A két szakasz merev kettéválasztása így azzal járt, hogy az antifasiszta Népfrent nem hogy nem vált a forradalom első lépcsőfokává, hanem gyengítette a kapitalizmus meghaladása felé mutató tendenciákat, azaz nem fenntartotta, hanem restaurálta a kapitalista polgári demokrácia kereteit. A PCE elképzelése szerint, az első szakaszban a Népfrent a polgári forradalom feladatait hajtja végre, a „feudális maradványok” – s így a spanyol fasizmus egyik támaszának – eltörlését. Csakhogy az 1936-os spanyol helyzet nem volt egyenlő 1789-cel. A prekapitalista forma nemcsak „gát” volt, hanem immár a függő kapitalizmus szerves összetevője, amely a kapitalista termelési móddal számos láncszemen keresztül érintkezett; a földbirtokosnak nem egyszer ipari és pénzügyi érdekeltségei is voltak stb. Vagyis a „régii Spanyolország” megdöntése a köztársasági területen a kapitalizmus alapjainak megrendüléséhez vezetett. Ezt a Népfrent „baloldali” erői és a nagytőke egyaránt felismerték, és természetesen teljesen ellenkező következtetéseket vontak le belőle.

A PCE a forradalmi tendenciák „visszafogásával” a középosztály és a liberális burzsoázia megnyerésére koncentrált. Ezt megkönnyítette, hogy a kollektivizálás a Népfrent akarata ellenére a kistulajdonra is kiterjedt; nem véletlen, hogy a kispolgárság éppen a PCE soraiba áramlott. Az ellenérőt a CNT, a FAI, a POUM, illetve a PSOE balszárnya képviselte. A PCE a forradalmat, a radikális forradalmárokat viszont az antifasiszta harcot tekintették másodlagosnak – hozzá kell tenni, hogy a „forradalom” szón sem ugyanazt értették. Az anarchisták decentralizált forradalomképe, a társadalmasítás egységének hiánya a PCE által képviselt álláspont győzelme felé mutatott. Az általa képviselt „fasiszta–antifasiszta” törésvonalra épülő centralizáció a „forradalom–ellenforradalom” tényező „lefojtásával” egymással szembekezdülő társadalmi osztályokat kívánt egységbe fogni, ami utóbbi robbanáshoz vezetett. Politikai téren a „diktatúra–polgári demokrácia” ellentét alapján az utóbbi nevében kívánt centralizációt kialakítani, minthogy a fasiszta veszélyt realisabban ítélte meg „baloldali riválisainál”. De mielőtt „realitásérzéküket” túlértékelnék, tegyük hozzá, hogy a kapitalizmus „demokratikus” kiadása Európa félperifériáján – már ahol egyáltalán megjelent – úgyszólván sehol sem vált be a „fasizmus ellenszereként”. Spanyolországban, kivételes módon, a társadalmi forradalom is megjelent, mint alternatíva. A PCE „baloldali” riválisai azonban történelmileg kialakult elméletük és gyakorlatuk miatt nem tudtak megfelelően reagálni a „fasiszta” veszéllyel szemben felkínált lehetőségre.¹⁷

A Szovjetunió és a PCE tehát nagyon messze állt bármiféle „forradalmi” átalakulásnak még a gondolatától is. Elegendő felidézni, hogy 1936 szeptemberében Sztálin a paraszti magántulajdon védelmét javasolta Spanyolországban, a PCE-t illetően pedig nem az erőszakos kollektivizálás, hanem az erőszakos *dekollektivizálás* vádja jelent

meg.¹⁸ Mindennek megértéséhez azonban a Spanyolországon kívüli tényezőkre is vetnünk kell egy pillantást.

Külső tényezők

A spanyol polgárháború alapvetően belső tényezők eredménye volt, kirobbanására a nemzetközi politika nem gyakorolt hatást. Feltételezhető ugyan, hogy német és olasz körök tudtak a puccs tervéről, ám nem játszottak benne döntő szerepet. A lázadók indoklása, miszerint a Szovjetunió tervezett „szélsőbaloldali” fordulatot, teljesen alaptalan; elég talán megemlíteni, hogy szervezőként még Kun Béla neve is szóba került...

A korabeli európai nagyhatalmak szerepe azonban jelentőssé vált az eseményekben. Köztársasági oldalon a Szovjetunió szerepvállalása vált a legvitatottabbá, mivel szorosan kapcsolódott a „köztársasági oldalon” belüli folyamatok alakulásához. Tézisként leszögezhető, hogy a szovjet vezetésnek semmiféle „forradalmasítás” vagy „bolsevizálás” nem állt szándékában. A Szovjetunió nemzetközi „antifasiszta” egységfrontra, vagyis a szocializmus és a liberális demokráciák „népfrontjára” törekedett, ami a köztársasági Spanyolország bármiféle „forradalmi” átalakulását nemkívánatosná tette; még a PCE „túlzott” kormányzati szerepvállalását is elutasította.

Az egyik oldalon Franco, a másikon a köztársaság radikálisai is megfogalmazták azt az állítást, hogy a Köztársaság erőinek „népfrontos” centralizációja moszkvai nyomásra történt, s hogy az a Spanyolországi Kommunista Párt növekvő hegemóniája felé mutatott. Az erre épülő történelmi értelmezésben, a Spanyol Köztársaság a majdani kelet-közép európai „népi demokráciák” első, kísérleti kiadása lett volna. Azon túl, hogy e „visszavetítés” eleve megkérdőjelezhető, hozzá kell azt is tenni, hogy a Népfront nem forradalmi centralizációt követelő erőt nem a Szovjetunió „teremtette meg”. Az „antifasiszta” táboron belüli erőviszonyokat figyelembe véve, nem jelenthető ki teljes biztonsággal, hogy a szovjet beavatkozás lett volna a döntő oka a CNT/FAI, vagy a POUM által képviselt – tendenciájában legalábbis – forradalmi alternatíva bukásának, az viszont kétségtelen, hogy jelentősen hozzájárult ahhoz. A Largo Caballero-féle kormány 1936 májusában elutasította a POUM feloszlátását, az anarchisták kormányból való kiszorítását, amibe belebukott; az új vezetés, Juan Negrín kormánya mindezeket végrehajtotta, azonban nem Moszkva „bábjaként” járt el. Döntése mögött a hátszög további „militarizálásának” szándéka állt, amely a „trockistákat” illetően történetesen egybeesett Moszkva kívánságaival. Több példát ismerünk ugyanakkor arra, hogy a köztársasági kormány nemet mondott Sztálinnak, amit a szovjet vezetés tudomásul is vett.¹⁹

A háború „antifasiszta” felfogása a Népfront „egységesítése”, a had-

sereg regularizálása, illetve a gazdaság fokozódó állami ellenőrzése felé mutatott. E tényezők valóban párhuzamba állíthatók a későbbi kelet-közép európai átalakulással. Ez azonban nem valamiféle szovjet vagy „kommunista” tervre vezethető vissza, hiszen a másik oldalon is hasonló folyamatok zajlottak le; sokkal inkább a háborús állapotok centralizációs logikája érvényesült. Az anarchisták barcelonai felkelésének leverése 1937 májusában, időben például csaknem egybeesett – 1937 április – a „baloldali” falangisták²⁰ bukásával, és a lázadók oldalán, az „egységpárt” kialakításával. Így más tartalommal ugyan, de az egypártrendszer kialakításával Franco közelebb került a majdani „népi demokráciák” politikai struktúrájához, mint a Népfront valaha is...

Kérdéses, hogy a külföldi hatalmak kapcsán az „antifasiszta köztársaságiak” lettek volna realistábbak: a nemzetközi politika „nyugati” szegmense is erősen szovjetellenes volt, és természetesen a társadalmi forradalom lehetőségét is negatívan ítélte meg. A *Benemavatók Bizottság* előtt Franco és a Köztársaság gyakorlatilag egyenlő elbírálásban részesült, ami ennek a tendenciának a kifejeződése volt. Egy, forradalom által fenyegetett polgári köztársaság és egy fasiszta színezetű diktatúra közül mind a nagypolitika, mind az üzleti körök számára egyre inkább az utóbbi tűnt elfogadhatóbb perspektívának.

A külföldi beavatkozás hatása eltérő volt: 1936 júliusában Francót a német–olasz támogatás, míg 1936 őszén a köztársaságot valószínűleg a szovjet segítségnyújtás mentette meg. Az utóbbival kapcsolatban gyakran felhangzó kritika, hogy a Szovjetunió csupán „módjával” nyújtott segítséget. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a szovjet fegyverszállítást eleve nehezítette a földrajzi távolság, az ellenséges – olasz – tengeralattjárók kalóztámadásai a Földközi-tengeren, továbbá 1937 őszén a Kína elleni japán támadás. Tekintve, hogy az előbbi mindvégig jelentősebb volt az utóbbinál, nyugodtan kijelenthető, hogy a külföldi beavatkozás meghatározó szerepet játszott Franco győzelmében.²¹

Forradalom vagy háború?

Mivel a forradalmi szerveződések nem voltak alkalmasak a háború által megkövetelt centralizáció végrehajtására, ezt az újraéledő államhatalomnak kellett megtennie. Így a háború a forradalom katalizátorából annak gátjává vált.²² A „visszarendeződés” folyamatának első szakaszában *ideológiai háború* zajlott. Amint a CNT-vel sikerült elfogadtatni az „előbb a háború azután a forradalom” elvét, lehetővé vált a befolyása alatt álló, különböző forradalmi szervek, intézmények részleges integrálása. Katalóniában e folyamat az *Antifasiszta Milíciák Központi Bizottságának* felállításával kezdődött, amely ellenőrzése alá vonta, majd egymástól elkülönítette a júliusban spontán módon megszületett forradalmi bizottságokat, amelyeket a köztársasági szervezetek dele-

gáltjaival kiegészített népfrent-bizottságokká alakított át. Ennek logikus folytatása volt az anarchistáknak a katalán kormányba (aminek nevét kérésükre *Területi Védelmi Bizottságra* változtatták, hogy ne kelljen a „kormány” szót használni) és a központi kormányba való belépése.²³

Caballero, a PSOE által jelölt miniszterelnök (a „spanyol Lenin”) személye 1936-ban elfogadható volt a forradalmi tömegek számára. Caballero hosszú távon – legalábbis retorikájában – „forradalmi” fordulatot hirdetett. A Népfrentot átmeneti lépésnek tekintette, s a polgári republikánusokra kívánta hagyni a vezetést – 1936 tavaszán a PSOE kormányba való belépését is ellenezte –, második lépésként pedig a kapitalizmus szakszervezetek által vezetett „meghaladásában” gondolkodott. 1936 szeptemberében megalakult kormányára a szakszervezetek (CNT, UGT) erős dominanciája volt jellemző, a gyakorlatban azonban az 1936 júliusában kialakult párhuzamos struktúrák említett kezelésével a társadalmi forradalom „korlátozását” hajtotta végre. A forradalmi bizottságokat a városi tanácsok, a milíciákat egy félig-meddig reguláris hadsereg, a munkásszervezetek általi áruelosztást pedig a kiskereskedelem váltotta fel. A további illegális föld- illetve gyárfoglalást betiltották (1936 augusztusa, illetve novembere). Szabályozták a kollektívák működését (katalán kollektivizálási dekrétum), ami a kapitalista viszonyokon belülről szorított munkás-önigazgatást jelentett. A baloldali csoportosulások azért álltak Caballero mellé, mert ebben az egyetlen lehetőséget látták a forradalmi vívmányok részleges „konzerválására”. A liberálisok, a mérsékelt szocialisták és a PCE pedig azért, mert a töredezett és decentralizált forradalmi struktúrákat nem lehetett egy lépésben az általuk elképzelt centralizációra felcserélni. A Caballero-kormány e folyamat első szakaszának elvégzésére alkalmasnak bizonyult, teljes végrehajtásának azonban már gátjává vált. A liberálisok, a mérsékelt szocialisták és a PCE addig a pontig álltak Caballero mellett, ameddig a forradalmi alternatíva veszélye el nem tűnt, vagyis a barcelonai felkelés bukásáig, amely már csak feltette az i-re a pontot. Ezt követően megsemmisítették a POUM-ot, és a Caballero-féle szocialista balszárnyat, a CNT-n belüli radikálisokkal együtt, kiszorították a hatalomból.²⁴ Ezt követően az 1936-os forradalom megmaradt zárványait (Aragónia) felszámolták, vagy (a kollektívák esetében) állami felügyelet alá rendelték. Mindebben a Népfrentot elvben tagadó erők kompromisszumos lépései is szerepet játszottak (CNT). Ennek egyik lehetséges magyarázata az, hogy – szervezeti és vezetési korlátaik miatt – a forradalmi struktúra szükséges továbbfejlesztését illetően nem tudtak alternatívát felmutatni.²⁵

1937 májusa után a „köztársaságiak” nem-forradalmi pólusa kerekedett felül. A Negrín-kormány a „szindikalista” alternatíva kiküszöbölésével tovább folytathatta a hátszág militarizálását. 1938-ra sikerült megállapodni abban, hogy a megmaradt kollektívák fennmaradnak, de állami ellenőrzés alá kerülnek, ami már a CNT/FAI és a Caballero-féle

UGT eredeti céljainak teljes feladását jelentette. A megállapodás tartalmazta a kormány támogatásának elvét, a hadiipar állami ellenőrzésének elfogadását, kikötvé, hogy ebben a CNT és az UGT delegáltjainak is részt kell venniük. A nyersanyagforrások és a szállítás szintén állami ellenőrzés alá került. A gazdaság irányítását a *Felső Gazdasági Tanács* vette át, amelyben a szakszervezetek képviselői is helyet kaptak, és ily módon „domesztikálva”, újra beléptek a kormányba. A propagandában a társadalmi forradalomra történő utalásokat felváltotta a honvédő nacionalizmus. Sokatmondó, hogy Negrín 1938-ban a Népfront „Nemzeti Front” néven történő újjászervezésén gondolkodott.²⁶

Az alternatív forradalmi struktúrák felszámolása, illetve integrálása valóban biztosított egyfajta centralizációt, ez azonban az 1936 júliusában döntőnek bizonyuló forradalmi lelkesedés rovására történt. A milíciák regularizálása és egységes irányítása megkönnyítette a háború vezetését, azonban rontotta a morált, nemcsak a radikális baloldal, hanem a katalánok és baszkok részéről is. Számukra a Köztársaság egyre inkább pusztán „kisebbik rosszá” vált. A kiábrándultságot fokozta, hogy a forradalmi tendenciák folyamatos visszafogásának egyik fő érve a Nyugat rokonszenvének elnyerése volt, azonban ez sem látszott megvalósulni. A külpolitikai tényezők mellett ebben szerepet játszott az is, hogy Franco a spanyol forradalom kísérletének teljes felszámolását jelentette számukra.²⁷

A köztársasági burzsoázia a győzelem lehetőségének halványodásával párhuzamosan egyre inkább hajlott a kiegyezés felé. Ily módon, elképzelései teljes megghiúsulásával, a forradalom lehetősége véglegesen elhárult volna, a munkásszervezetek Franco általi szétverése pedig megszabadította volna a munkásosztálynak tett, immár felesleges terhet jelentő engedményektől. A Népfront burzsoá szárnya előtt, a forradalmi átalakulásnak kényszerűen teret engedő demokráciával, illetve az azt felszámoló fasizmussal szemben, kezdetektől volt másik lehetőség is. Ez már 1936. július 19-én felmerült: Martínez Barrio kormánya – amely egyetlen napig állt fenn – már ekkor érintkezésbe lépett a lázadókkal; a katalán és a baszk burzsoázia kiugrási törekvései a háború folyamán is ezt szimbolizálják. Jól jelezte e folyamatot, hogy Negrín 1938-ban 13 feltétellel kívánt véget vetni a háborúnak, ami 1939-re háromra, majd végül – Negrín megbuktatása után – egyetlen feltételre redukálódott: amnesztia fejében kész volt a kapitulációra. Vagyis a népfront polgári erői számára a győzelem lehetetlensége esetén a kiegyezés lehetősége egyre vonzóbbnak tűnt.²⁸

A másik oldalnak, a Népfront munkásmozgalmi összetevőjének hozzáállása szintén módosult: forradalomért igen, polgári köztársaságért azonban már nem szívesen vállalták az áldozatokat. 1936-ban még áramlottak az önkéntesek, aztán megjelent a kényszersorozás és a dezertálás. A háború folytatását illetően a konfliktus a liberálisok és a szocialisták mérsékelt szárnya, illetve a kommunista párt között állt

fenn. Utóbbi a „kis polgárháború” – 1937 májusa – után a forradalmi „tűlzókkal” szemben a defetizmusra és kiegyezésre hajló erőket segítette hatalomra. Ezek számára azonban a PCE, a „veszély” elmúlásával, egyre terhesebbé vált. 1939-ben a Casado-puccs, a liberális köztársaságiak, a mérsékelt szocialisták és –paradox módon – az anarchisták támogatásával, megbuktatta Negrín és az őt támogató kommunista párt hatalmát, s ezzel eldöntötte a háború sorsát.²⁹

Franco győzelme után a versenyképesség javítását a bérek leszorításával, a felhalmozás növelését pedig kényszerakkumulációval próbálták elérni – az 1933–1936 közötti jobboldali kormányzat elveit követve, rövid távon azonban nem sok eredménnyel. Ehhez szét kellett zúzni minden olyan társadalmi mozgást, amely ennek ellentétét követelhetne volna. Az állami terror alapvető funkciója az ellenállás, valamint mindazon gazdasági, társadalmi és politikai viszonyrendszerek szétverése volt, amelyek e modellel összeegyeztethetetlenek voltak.

Perspektívák

A köztársasági oldalon egymással küzdő erőkkel kapcsolatban feltétlenül meg kell említeni a *perspektíva* kérdését, azt, hogy a CNT-FAI vagy a POUM irányvonala hosszú távon mivel kecsegtetett? A korszak nemzetközi helyzetét figyelembe véve, nagyon nehéz elképzelni, hogy elszigetelten akár az ő győzelmük, akár egy „igazibb” forradalmi szervezeté tartós maradhatott volna. Mindezzel azonban a korszak gondolkodói is tisztában voltak: a szomszédos Franciaországra, illetve Portugáliára gyakorolt radikalizáló hatás mellett az arab világhoz fűztek reményeket. Marokkó területének egy része a korszakban protektorátus volt, amely Abd elKrim alatt az 1920-as években sikertelen függetlenségi háborút vívott Spanyolország ellen; 1936 júliusában Franco háttérországának és sorozási területének számított. Az anarchisták vetették fel a javaslatot – elenálló szervezetekkel is egyeztetve –, hogy a Köztársaság egyoldalúan mondjon le a protektorátusról. Reményeik szerint, ez mind Spanyol-Marokkóban, mind a lázadók jelentős marokkói katonai kontingensében erjedéshez, vagy akár robbanáshoz is vezethetett volna. A kormány azonban ezt elvetette, mivel a terv nyilvánvalóan megingatta volna Francia-Marokkó stabilitását is, és potenciális hatása a Maghrebben nemcsak francia, hanem brit érdekeket is sértett volna. Míg tehát az anarchisták forradalmukat az észak-afrikai gyarmati felszabadító mozgalmakhoz kívánták volna kötni, a hivatalos vezetés Franciaország és az Egyesült Királyság jóindulatát fontosabbnak ítélte. A külföld hatása a belső folyamatokra itt tehát közvetlenné vált. Hogy az előbbire mekkora esély volt, nehezen becsülhető fel, az azonban bizonyos, hogy a megnyerni kívánt Franciaország és Nagy-

Britannia 1939 elején, tehát már a háború előtt így is nyíltan elismerte Franco rendszerét.³⁰

A „perspektíva” kérdését azonban a Népfront többi erőinél is meg kell vizsgálni. A Népfronttól „balra” álló erők gyanakvása és ellenszenva a polgári/bolsevik centralizációval szemben legfeljebb csak részben vezethető vissza „naivitásukra”, és arra, hogy „nem értették meg” a háború közvetlen követelményeit. Az anarchisták és a POUM részéről gyakori volt a szovjet történelemre mint elrettentő példára való utalás; vagyis arra, hogy egy önkényuralmi tradíciójú, félperiférikus állam „átmeneti” centralizációja hosszú távon önkényuralmi fejlődési pályára állítja az országot. Vagyis a „kényszer” hatására kialakult központosítást illetően nem láttak garanciát arra, hogy egy esetleges győzelem után ezek megszűnnek; a szovjet NKVD jelenléte és tevékenysége okkal súlyosbította ezeket az aggályokat. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a hitleri Németország nem valószínű, hogy egy győztes – akármelyik elképzelés által dominált – Spanyol Köztársaságot megtűrt volna.

Noha az 1936-os spanyolországi forradalmi hullám döntően belső okokkal magyarázható, további sorsát meghatározta a külső feltételrendszer; az 1930-as évek Európájában zajló folyamatokat szemügyre véve, nem tűnik túlzásnak kijelenteni, hogy a forradalom „rosszkor” született. Könnyen elképzelhető tehát, hogy szükségszerűen volt bukársra ítélve, miként az is, hogy szükségszerűen „meg kellett próbálni”.

Konklúzió

A Népfront nem valamiféle „szabadon választott” taktikai eszköz volt a faszizmus ellen; a hozzá való viszony a köztársasági oldal erőinek eltérő célrendszerén alapult. A kérdés objektíve a tőke nyílt diktatúrája – a „fasizmus” – vagy a kapitalizmus meghaladva tagadása közötti választás lett; a radikálisok az utóbbihoz közeledtek, ám megvalósításához csak tendenciálisan feleltek meg.³¹ A köztársaságiak másik pólusa viszont a kapitalizmus demokratikus megreformálását tekintette a faszizmus alternatívájának. A felek egyaránt illúziókergetéssel, illetve károkozással vádolták egymást. A Népfront „mérsékeltisége” valóban demotiválta a „forradalmi” oldalt, és kétségtelen az is, hogy ez utóbbi akciói valóban széles társadalmi rétegeket riasztottak el; a két csoportosulás tehát „akadályozta” is egymást.

Az, hogy a Népfronttal kapcsolatos eltérő vélemények közül melyiknek volt több realitása, a konkrét történelmi helyzettől függött. A Népfront – hallgatólagosan – a forradalmi potenciállal nem rendelkező európai országokra lett „szabva”, miközben a spanyol helyzet ettől jelentősen eltérő volt. A döntő kérdés az, hogy vajon mennyire? A történelem egyes periódusaiban a Népfront – vagy a „népfront-típusú” – megoldás hívei, más korszakokban annak radikális ellenzői

álltak a társadalmi változások élére. Vagyis ami adott helyen és időben reálisnak és sikeresnek, az más helyen és időben irreálisnak és sikertelennek bizonyult. Adott esetben a létező kapitalizmus „meghaladva tagadása” bizonyult a körülmények miatt „elhamarkodottnak”, máskor annak egy átfogó demokratikus ernyőszervezet általi reformja „túlhaladottnak”. A korszak Spanyol Köztársasága, véleményem szerint, a kettő közötti „szürke zónában” mozgott, amelyet mind belső harcai, mind a napjainkban is zajló baloldali historiográfiai viták önmagukban is alátámasztani látszanak. A köztársaság hadseregében kialakult „Brigada Mixta” – amely reguláris katonai alakulatok és „forradalmi” milíciák „keveréke” volt – önmagában tükrözi ezt a felemás helyzetet, ami nem kis mértékben járult hozzá Franco győzelméhez.

A háború és a forradalom kérdésével kapcsolatban ugyanez mondható el: ha a korszakban fontos hivatkozási alapot jelentő francia vagy az orosz forradalomra gondolunk, a háború a „rég”i centralizációt és a „rég”i fegyelmet szétzúzni kívánó szélsőséges erőket lendítette hatalomba, majd ezek forradalmi energiája teremtette meg a szükséges, új centralizációt és hadsereget. Spanyolországban, talán az elképzelhető legkatasztrofálisabb módon, csak „félmegoldásig” jutottak; aminek, belső gyengeségeik mellett, fontos oka volt a külső feltételrendszer is.

A kapitalizmus válságára – és a fasizmus ebből következő fenyegetésére – Spanyolországban forradalmi válasz született, amely azonban nem volt képes végrehajtani a válság megoldásához szükséges centralizációt. E feladatot ezért az újjászülető polgári-demokratikus intézményrendszer végezte el – nem forradalmi tartalommal. Ez a „nem forradalmi” centralizáció a szeparatista álmokat kergető nemzetiségek és a forradalomért harcoló munkások megfélemezését, a kollektívák relatív önállóságának megszüntetését, valamint az állam vezetésének egységesítését jelentette, részleges, demokratikus és átmeneti jelleggel. Iránya azonban nem volt ellentétes a Franco által elképzelttől; utóbbi ugyanennek totalizált, diktatórikus és végleges formáját kívánta létrehozni. A köztársaság efféle centralizációja ugyan megnehezítette Franco dolgát, de a forradalmi tömegek előzetes „megfegyverzése” révén, akaratán kívül, ugyanennyivel meg is könnyítette a diktatúra 1939 utáni „rendteremtését”. A Köztársaság eltávolodása az 1936-os helyzettől, ebből a szempontból „közeledést” jelentett Franco felé: minél inkább alárendelte magát a háborús szükségleteknek, annál több vonását vette fel ellenfelének, s így egyre értelmetlenebbé tette a harcot.³²

Társadalmi szempontból a következőképp elemezhető a folyamat: a krízis társadalmi elégedetlenséget váltott ki, és az uralkodó rétegek egy része számára is szükségessé tette a reformot, hatalomra juttatva a Népfront kormányát. Vagyis a Népfront győzelmének előfeltétele a gazdasági fejlődés megrekedése és egy életképes munkásmozgalom volt. A kormány radikális jelszavai és félbemaradt, felemás reformjai

azonban ahelyett, hogy csillapították volna a tüzet, azt tovább szították. A Népfront radikalizálta az öt korábban hatalomra juttató társadalmi mozgalmat, amely végül túllépett rajta. Ezen alsóbb munkás- és népi rétegek célja a Népfront törekvéseinek realizálása és bővített végrehajtása volt. Miután a rendszeren belüli kikapuk bezárulásával és a háború kitörésével ez a lehetőség eltűnt, kénytelenek voltak forradalmi irányba mozdulni. A kapitalista felhalmozás és a társadalom szegényebb rétegei javára való újraelosztás csak korlátozottan működhett párhuzamosan. Vagyis a kapitalista válság megoldása felé, hosszú távon, két út vezetett: az elit és rendszere, illetve a tömegek rovására. A lázadóknak sikerült ideológiailag és szervezetileg „felőniük” a második lehetőség végrehajtásához; a „köztársaságiaknak” azonban nem sikerült az elsőhöz. A spanyol társadalmat megosztó törésvonalak nyíltan osztályalapúvá váltak, amit csak az osztályharcot tagadó jobboldal tudott megérteni és alkalmazkodni hozzá.³³

A csúcspontot a háború kitörése jelentette, amely a „harmadik út”, a forradalmi radikalizálódás csúcspontját eredményezte a polgári demokratikus alternatíva átmeneti szétesésével. Ezt a spanyol munkásmozgalom forradalmi múltja tette lehetővé, vagyis nem a „semmitől” született.³⁴ Ezt követően azonban a folyamat megfordult. A Népfront által képviselt „antifasiszta” harc külső és belső okok miatt megkövetelte az alternatíva felé mutató társadalmi-gazdasági formák mederbe szorítását, nem utolsósorban ez utóbbiak saját gyengeségei miatt. Már júliusban kezdetét vette az új, „forradalmi” szerveződések Népfront alá rendelődése; az integrálódás felgyorsulását a Largo Caballero-féle kormányhoz köthetjük (1936 őszétől 1937 tavaszáig), amit a CNT/FAI-nak és az UGT-nek a központi és a katalán kormányba való bekerülése tett lehetővé. Ez azonban 1937 tavaszán már nem volt elégséges; az új kormányból kiszorultak a radikálisok, ami lehetővé tette a korábban éppen az ő jóváhagyásukkal „megszelídített” kollektívák, milíciák stb. további militarizálását. Mindezzel párhuzamosan pedig a Köztársaság harcban állt egy fokozottabb – kapitalista – centralizációt, totálisabb militarizálást és a munkásmozgalom teljes visszaszorítását képviselő alternatívával, amely – jelentős részben a nemzetközi helyzet alakulása következtében – végül életképebbnek bizonyult.

Jegyzetek

- ¹ A „köztársasági oldal” átfogó megnevezés kíván lenni, mely a Franco ellen harcoló politikai erőkre vonatkozik; közülük az anarchoszindikalisták például 1938-ig nem csatlakoztak a Népfronthoz, sokan még a köztársaságot is elvetették, így más elnevezés pontatlan lenne.
- ² A spanyol mezőgazdaság óriási belső regionális eltéréseket mutatott a Galíciára és Navarrára jellemző kisbirtokrendszerrel szemben a kasztíliai magterületen.

- tek nagybirtokrendszerén keresztül – ahol az adósságcspadában vergődő parasztság a parasztság parcellákban bérelte a földet rövidbérlet formájában – az andalúz latifundiumokig, amely az agrárproletárok világa volt. Gerald Brenan: *The Spanish Labyrinth*. Cambridge University Press, 1950. 92–124. Murray Bookchin: *The Spanish Anarchists. The Heroic Years 1868–1936*. London, AK Press, 1999. 29–33.
- ³ Sajátos jelenség volt az anarchoszindikalista mozgalom, amelynek ereje a sajátos spanyolországi háttérrel magyarázható. A témával bővebben pl. M. Bookchin foglalkozott.
 - ⁴ Ricardo Robledo: Los males del latifundismo. La hora de la reforma agraria. In Ángel Viñas (ed.): *En El Combate por la Historia. La República, la guerra civil, el franquismo*. Barcelona, Pasado Presente, 2012, 101–112.
 - ⁵ Paul Preston: Esperanzas e ilusiones en un nuevo régimen: la república reformista. Ángel Viñas (ed.): i. m. 53–72.
 - ⁶ Az egyház tradicionális hatalmának fennmaradása tekinthető a korszakra jellemző éles vallásellenesség fő okának. Ezt annyiban pontosíthatjuk, hogy ennek célpontja a katolikus egyház volt, míg az arányukat tekintve csekély jelentőségű, kisebb felekezeteket nem, vagy kevésbé érintette. G. Brenan: i. m. 189–190.
 - ⁷ Az utóbbi irányzatokról bővebben: Aróstegui, Julio: Los socialistas en la Segunda República: Una victoria con alto costo. In Ángel Viñas (ed.): i. m. 155–168; Julián Casanova: Los anarquistas frente a la república burguesa. In Ángel Viñas (ed.): i. m. 169–188.
 - ⁸ A mezőgazdaság és az abban dolgozók válságát tovább súlyosbította az 1935-ös aszály is, 1936-ban pedig az esőzés. Preston Paul: Bajo el signo de las derechas: las reformas paralizadas. In: Ángel Viñas (ed.): i. m. 73–86.
 - ⁹ A népfretpolitika – ideológiai és politikai téren – a Komintern 1935-ös VII. kongresszusához köthető. A népfretpolitika a munkásmozgalomnak, illetve szervezeteinek összefogását jelentette a demokratikus burzsoáziával, illetve az azt képviselő politikai szervezetekkel; közös céljuk a polgári demokrácia védelme volt a fasizmussal szemben. Ennek konkrét megvalósulási formája országonként eltérő volt, és erősen kapcsolódott a nemzetközi politikához is. Az említett politikai csoportok – kommunista, szocialista és liberális pártok – különböző társadalmi rétegeket képviseltek, és a népfretpolitika e társadalmi rétegek együttműködését is jelentette; értelmezéséhez megkerülhetetlen tehát a társadalmi-gazdasági aspektusok elemzése.
 - ¹⁰ A paktum a republikánus és munkásmozgalmi szervezetek „legkisebb közös nevezőjén” alapult: az előző kormány által bebörtönzöttek számára való amnesztia követelésén, illetve az 1931–1933 között elindult, majd félbeszakadt reformok folytatásán. A PSOE által követelt teljes, kártérítés nélküli földosztást, a bankok nacionalizálását és a „munkásellenőrzés” bevezetését azonban elvetette. Eredménye egy tisztán republikánus kormány megalakulása lett. Josep Fontana: El Frente Popular. In: Ángel Viñas (ed.): i. m. 87–99.
 - ¹¹ A részletekről magyarul lásd Poór Péter: *Az anarchisták és az anarcho-szindikalisták politikai szerepvállalásának problematikája a köztársasági Spanyolországban (1936–1939)*. https://www.academia.edu/8919003/Az_anarchist%C3%A1k_%C3%A9s_az_anarcho-szindikalist%C3%A1k_politikai_szerepv%C3%A1llal%C3%A1s%C3%A1nak_problematik%C3%A1ja_a_k%C3%B6z%C3%A1rsas%C3%A1gi_Spanyolorsz%C3%A1gban_1936-1939_

- ¹² A CEDA vezetője, Gil Robles adatai szerint: 160 elpusztult, 251 megrongálódott templom, 269 halott, 1287 sebesült, 113 általános és 228 részleges sztrájk, 43 feldúlt újságszerkesztőség, 146 bombamerénylet jellemzi a Népfrent választási győzelme és a polgárháború kitörése közötti korszakot. Franz Borkenau: *The Spanish Cockpit*. London, Faber and Faber LTD, 1937, 74.
- ¹³ José Giral a július 19-én hivatalba lépett kormány baloldali republikánus miniszterelnöke volt. A hadszervezet önkéntes milíciákra épült; ezek „regularizálása” heves vitát váltott ki a későbbiekben, ami azonban csak részben vezethető vissza katonai megfontolásokra.
- ¹⁴ 1936 júliusa után a döntően spontán mezőgazdasági kollektivizálás 800 ezer, az ipari több mint 1 millió embert érintett – ez utóbbi a szolgáltató szektorra is kiterjedt. Antony Beevor: *A spanyol polgárháború*. Budapest, Európa Kiadó, 2002, 191. A kollektivizálás jelenségéről bővebben: Agustín Guillamón: *Tesis sobre la Guerra en España*. http://www.hommodolars.org/web/IMG/pdf/Tesis_balance_guerra_espana.pdf. 7.
- ¹⁵ A témával bővebben G. Brenan foglalkozott.
- ¹⁶ A „kettős hatalom” kérdéséről: A. Guillamón, i.m.
- ¹⁷ Fernando Claudín: *La crisis del movimiento comunista*. http://www.marxistarkiv.se/espanol/komintern/claudin-crisis_del_movimiento_vol1.pdf
- ¹⁸ Paul Preston: *A Concise History of the Spanish Civil War*. London, Fontana Press, 1996. 181.
- ¹⁹ 1937 őszén például egy szovjet javaslat új választások megtartását javasolta a Köztársaságban. A választást egy közös Népfrent-lista révén kívánták lebonyolítani, ahol a PCE és a PSOE egy közös blokkot alkotna. Óhatatlanul felmerülnek bizonyos második világháború utáni kelet-európai párhuzamok, azonban a Negrín-kormány elvetette a javaslatot, amit Moszkva tudomásul vett. Ángel Viñas: *El Honor de la República*. Barcelona, Crítica, 2009, 177–187.
- ²⁰ Ők „nemzeti szindikalista” forradalomban gondolkodtak. Bővebben: P. Preston, 1996, i. m. 144–165.
- ²¹ Ez igaz a szállított hadianyagokra is, azonban a kontraszt a „külföldi” résztvevők számát összehasonlítva válik igazán jelentőssé. A háború három éve alatt összesen közel 80 ezer olasz és 18 ezer német katona vett részt a harcokban, míg a szovjet kontingens, a civileket is beleértve, maximum 4 ezer fő volt. Ángel Viñas: *Los apoyos exteriores, palancas de la victoria y de la derrota*. In Ángel Viñas (ed.): i. m. 251–263.
- ²² A kapitalizmus társadalmi viszonyainak mind védelme, mind meghaladása eleve megkövetelte a centralizációt mindkét oldalon; a háború hatása az eseményekre ebben az összefüggésben értelmezhető.
- ²³ A „paritás” elve sok helyen már „spontán” megjelent, tehát a két jelenséget időben nem, csak tartalmilag érdemes elválasztani. A CNT július 21-i barcelonai plénuma heves vita után egyértelműen feladta a saját korábbi vonalát. A szervezet tagsága és vezetése közötti már említett különbség mellett meg kell jegyezni, hogy a CNT eleve egy több irányzatot magában foglaló heterogén szerveződés volt. Abel Paz: *Durruti en la Revolución Española*. Madrid, Fundación de estudios libertarios Anselmo Lorento, 1996. 506–512.
- ²⁴ A köztársasági oldalon belüli terror 1936 őszétől a jobboldal után a baloldali radikálisok ellen fordult. Julián Casanova: *El sueño anarquista*. In Ángel Viñas (ed.): i. m. 399–416.

- ²⁵ Bővebben: José Peirats: *The May Days – Barcelona 1937*. London, Freedom Press, 1998. 234–240.
- ²⁶ Harsányi Iván: A spanyol köztársasági kormány 1938. áprilisi „13 pontjának” előzményei. 74–110 In *Párttörténeti Közlemények*, 1978. 2. sz. 80–83. A „Nemzeti Front” ötletét illetően lásd Viñas, 2009, i. m., 490–495.
- ²⁷ A Köztársaság igyekezett a Nyugatot megnyugtatni arról, hogy Spanyolországban nincs és nem is lesz forradalom; erre azonban Franco sokkal alkalmasabb volt. F. Claudín, i. m. 114–115.
- ²⁸ Hugh Thomas: *The Spanish Civil War*. London, Penguin Books, 1965, 576–579. A baszk és katalán szeparatizmusról bővebben: Josep Sánchez Cervelló: Los nacionalismos periféricos. De zancadillas a la República a la defensa de las instituciones. In Ángel Viñas (ed.): i. m. 431–446.
- ²⁹ F. Claudín, i. m., 11. Casado már 1938 novemberében felvette a kapcsolatot a bríttekkel. Á. Viñas, 2009, i. m. 526.
- ³⁰ Manuel Tuñón de Lara (dir.): *Historia de España. IX. La Crisis del Estado: Dictadura, República, Guerra (1923–1939)*. Barcelona, Editorial Labor, 1981, 596.
- ³¹ Ide sorolható pl. a „Durruti Barátai” néven ismertté vált szervezet is.
- ³² Joggal közbe lehet vetni, hogy a háborús helyzet folyamatos romlása szintén fontos tényező volt; azonban ebben nem elhanyagolható szerepet játszott az az egyre jobban terjedő meggyőződés, hogy tulajdonképpen „mindegy ki győz”.
- ³³ A „köztársaságiak” által megnyerni kívánt kapitalista Nyugat negatív reakciója többek között ezzel magyarázható. Az, hogy a Köztársaság a burzsoázia Franco oldalára állt csoportjának a javait kisajátította, az emigrációba menekülőket pedig munkáellenőrzés alá helyezte, szintén „gyanússá” tette. A Nyugat továbbá egy kalap alá vette a Népfrontot a radikálisokkal, az előbbi nyakába varrva pl. az utóbbiak által végrehajtott egyházüldözést is.
- ³⁴ Az 1936-os helyzet egy több évtizedes radikális mozgalmi múlt kulminálódásaként is értelmezhető.